

Értékek és közvetítők

Az a rendszerváltás vagy -változás, az a csendes forradalom, amely 1989/90-ben Magyarországon zajlik, valamilyen szinten mindenkiben fölveti a kérdést, hogy akkor most mi mindennek kell még megváltoznia, mely értékek és értékrendek voltak olyannyira korhoz kötöttek, hogy most jobb átmenetileg akár el is felejtteni őket, s ellenkezőleg: melyeket azok, amelyeket az elfelejtettségéből fel kell támasztani. Az élet minden területén követelőzően jelentkezik ez a kérdéskör, az irodalom sem vonhatja ki hát magát alóla. Nem is akarja, nem is próbálja, sőt némi vizsgálódás után beláthatjuk, hogy az irodalom éppen azon kivételes területek közé tartozott, amelyek a hivatalosnak tekinthető értékek és értékrendek egy részét legalább elég régóta bírálták. Valamiképpen úgy van az irodalom, mint 1945-ben volt, amikor legerőteljesebben Vas István fogalmazta meg azt az azóta történelmileg is igazolt nézetet, mely szerint „Vagyunk azonban néhányan, akiknek sem okuk, sem kedvük mást folytatni, mint amit elkezdtünk”. Ma már tudjuk azt is, hogy ez a „néhány” fő a magyar irodalom döntő többségét jelentette, s hogy 1945 az irodalomban nem radikális változást követelt meg, hanem éppen a korábbi célkitűzések és értékrendek szabadabb érvényesítését tette lehetővé. A Vas Istvánéhoz hasonló gondolatmenetek akkor fejcsóválást, de inkább „elvi” bírálatot váltottak ki. A mai kor remélhetően tartósan bölcsőbb: a magyar irodalomtól éppen azt várja, hogy folytassa minden nemes törekvését, s hogy lehetőleg semmi se gátolja a minél szabadabb esztétikai véleménynyilvánításban.

A rendszerváltások is rendkívül bonyolult folyamatokból összegződnek, de így van ez az irodalmi váltásoknál is. Hiszen a váltás lehet világnézeti, lehet politikai, lehet poétikai jellegű, s lehet ezek bármiféle kombinációja is. S mivel

ezek olyan folyamatok, amelyek nem ragadhatók meg egy új parlament összehívásában vagy egy új kormány kinevezésében, nyilvánvaló, hogy bár a rendszerváltás mindig hatással van az irodalomra, a legkritikábban esik vele egybe. Inkább úgy lehetne leírni kapcsolatukat, hogy az irodalmi váltásokat bizonyos idő elteltével rendszerváltások, forradalmak szokták követni, azokat pedig ugyancsak némi idő múltával újabb irodalmi váltások.

Az irodalmi váltásokkal a periodizációval kapcsolatban szokás a legtöbbet foglalkozni. Az előbb Vas Istvánt idézve jelzésszerűen már utaltam rá, hogy 1945 sok szempontból nem is tekinthető igazán irodalmunk korszakhatárának, mert az irodalom belső szempontjai szerint igazán lényeges szemléleti-poétikai változások nem történtek nemcsak abban az évben, de abban az évtizedben sem. Mégis, olyan politikai-társadalmi jelentősége van annak az esztendőnek, hogy azt az irodalmi korszakolás is kénytelen figyelembe venni. Úgy gondolom, sok szempontból hasonló a helyzet jelenleg is. 1989/90 politikai határkő. Jelentős forduló az irodalmi életben, az intézményrendszerben is, de magában az irodalomban, a művek összességében, ami mégiscsak a legfontosabb, a határ alighanem valahol a hetvenes években húzható meg. Talán Nagy László halála (1978), esetleg Pilinszkyé (1981) lehetne ilyen időpont, vagy nagyon kitolva a dátumot, Illyés Gyuláé (1983). Mindegyik valaminek a lezárultát, befejeződését jelzi. Talán bizakodóbb, ha új művek születése jelzi a váltást: Tandori Dezső költői beérkezése a hetvenes években, Esterházy Péter *Termelési regénye* (1979), vagy mások, de az az igazság, hogy még nincs kellő távlat, s egyértelműen még egyetlen életmű sem emelkedett ki annyira, hogy ahhoz úgy lehetne korszakot kötni, mint Ady Endre fellépéséhez és halálához. Vagy amiként látszik, hogy 1945 helyett inkább 1953/54 jelentett igazi irodalmi fordulópontra, olyan művekben, mint Nagy Lászlótól a *Gyöngyszoknya*, Juhász Ferentől *A tékozló ország*, Pilinszky Jánostól az *Apokrif*. Korelőző volt ez a líra, mert szembe fordult a fennálló rendetlen renddel, s korszerű is volt, mert a kor ellentmondásainak a lényegét fejezte ki.

Magyarán: a rendszerváltás nem az irodalomban, legfeljebb az irodalompolitikában követeli meg a váltást, s az értékrendek is a hivatalos irodalomban és a hivatalos irodalomértékelésben mozdulnak — mozdulhatnak — el radikálisan. A modern, a polgári korszakok tanúsítják, hogy mindig létezett valamilyen színvonalú hivatalos irodalom, s az utóbbi száz évben a politikai rendszerek általában az ábrázoló jellegű irodalomhoz és az abba beilleszthető „pozitív” kritikához vonzódtak, illetve azt viselték el a leginkább. Nagy kérdés, hogy a kilencvenes évek Magyarországa igényt tart-e „hivatalos” irodalomra, illetve elvisel-e ilyent, s ha igen az miféle lehet. A jelenlegi két jellegadó párt, az MDF és az SZDSZ oly sok mindenben eltér egymástól, annyira más az ízlésviláguk, s mindegyikhez annyi korábban meghurcolt író tartozik, hogy belátható időn belül valószínűtlennek tartom, hogy bármelyik is „hivatalossá” válhasson. Annak pedig szerencsés hagyományaink miatt még kisebb a valószínűsége, hogy e két párt, vagy bármelyik másikkal körül pártirodalom alakuljon ki, s ha mégis lenne majd ilyen, az alighanem figyelmen kívül hagyható lesz az értékek számbavételekor.

A hetvenes évek sűrűjében, ahol és amikor a tényleges irodalmi váltás lezajlott, nemcsak pozitív folyamatok formálódtak. Az irodalom „szöveg-környezetében”, társadalmi szerepében következtek be negatív változások: radikálisan csökkent ez a szerep. Nem arról van elsősorban szó, amiről elég

sokat hallhatunk, s többnyire lelkesedve, hogy végre megszűnőben van az ötvenes években kialakult erőszakolt túlpolitizálás, szerepfelnagyítás, hiszen ez valóban pozitív folyamat volt, hanem arról, hogy az 1956 utáni taktikázó ideológia — ha jóhiszemű vagyok, akkor azt mondom, hogy stratégiaileg nem végiggondoltan — háttérbe igyekezett szorítani mindent, ami a nemzeti tudatot ápolta, őrizte, építette, s mivel nálunk ebben döntő szerepet játszott hagyományosan az irodalom, szükségképpen megkapta a magáét. A nemzeti tantárgy egyre kevésbé lett nemzeti, folyamatosan csökkent az óraszám minden iskolatípusban, s még az sem maradt igazi szempont, hogy a szóban és írásban való önkifejezést a legeredményesebben éppen az irodalomtól lehet megtanulni. Ez a tendencia a hatvanas években még rejtve maradt egyrészt az iskolai oktatásban való átfutás lassúsága, másrészt a hatvanas évek valóban látványos irodalmi eredményei miatt. A hetvenes években azonban már olyanok járták ki az iskolákat, akik mentesek maradtak a nemzeti tantárgy tudatformáló hatásának jelentékeny részétől, s éppen akkor, amikor az egyébként hasznos televíziózás is elterjedt, s elvont az olvasástól. Azt már talán mondani sem kell, hogy a televízió, ha akart volna se lehetett volna pozitív értelemben a nemzeti tudatot formáló műhely, de hát nem is igen akart az lenni. Felemás lehetett tehát csak az öröm afölött, hogy egyre teljesebben mutatkozhattak meg a legkülönbözőbb esztétikai értékek, mert egyre kevesebbek számára volt kívánatos ez a megmutatkozás. Az irodalom úgy válhatott egyre inkább önmagává, hogy ez egyre öncélúbbá is lett: nem szándékaiban és eredményeiben, hanem hatósugarában. Sovány vigasz az, hogy az értékes, a magas irodalom soha nem volt nagy tömegek olvasmánya, mert mondjuk az angol vagy a francia tömegeket általában már nem kell rászoktatni a kor színvonalán álló életformára és gondolkodásmódra, másrészt nem kell minden nemzedéket szinte minden évtizedben újra és újra emberi és nemzeti öntudatra galvanizálni.

Számomra a műalkotások legfőbb és legáltalánosabb értékét az adja tehát, hogy képesek tartósan esztétikailag megformált hatást gyakorolni az emberi és a nemzeti tudatra. Nehéz azonban eldönteni, hogy ez a hatás mennyire tartós és mennyire esztétikai. Az idő a legfőbb döntőbíró, így a klasszikusok esetében kialakulhat közmegegyezés, de az is változik, s nemcsak a friss, de több száz éves klasszikusok esetében is. Tompa Mihályt igazán ma senki sem hiányolja a középiskolai tankönyvekből, de nyolcvan éve megkövezték volna, aki e kihagyást javasolja. A mű mindig korhoz kötöten születik meg, vagy a kor uralkodó tendenciáit erősítve, vagy azokat tagadva, s a művek összességének csak viszonylag szerény része válhat „örök” értéké. „Csak” örök érték nincsen, bár a művész célja többnyire éppen ez, az örökké váló érték éppen korhoz kötöttsége miatt is válik örökké: „kortalan” irodalmi értéket még elképzelni is nehéz, viszont csak korhoz kötöten létező irodalmi érték rengeteg van. A mű korhoz kötöttségében hangsúlyos lehet a politikai, az ízlésbeli, a világnézeti, az esztétikai elem, vagy ezek bármilyen kombinációja, s nyilvánvaló, hogy minél több a romlandó ezekben a kötöttségekben, annál mulékonyabb maga a mű, bár ha értéke van, korjellemző képessége maradandóságot biztosíthat számára a történetírásban.

A tankönyvek, a kézikönyvek, a „szintézisek” valamilyen egyvelegben ezeket a korhoz kötő szempontokat érvényesítik, egy adott történelmi korszakon belül is viszonylag gyorsan mozogva. (Gondoljunk az irodalomtankönyvek gyakori cseréjére 1945 óta!) A hivatalos értékelő hangsúlyok soha nem az

irodalomra jellemzőek elsősorban, bár az irodalom általában, tendenciaszerűen kénytelen idomulni hozzájuk, főként ha a hivatal kellőképpen agresszív. Az 1945 utáni időszak hivatalos értékelő hangsúlyait a következőképp vázolásom fel: negyvenes évek második fele: érték a demokratikus irodalom, ötvenes évek: a pártos irodalom, hatvanas évek: a pártos és szocialista irodalom, hetvenes évek: a szocialista és elkötelezett irodalom, nyolcvanas évek: minden emberköz-pontú mű, kivéve azokat, amelyek kétségbe vonják a fennálló hatalmat (mint Csoóri Sándor, Csurka István, **Eörsi István**, Konrád György, Nagy Gáspár stb.). A kilencvenes évek célkitűzése ehhez képest „csupán” annyi lehet, hogy hagyjuk el a nyolcvanas évek megszorítását, s annak minden következményét.

Az ötvenes évektől eltelve a gyakorlat azért mindig liberálisabb volt a hirdetett elméletnél. 1970 után sorra kiszorultak a szigorlati anyagból azok, akiket ideológiai szempontok helyeztek oda (Gábor Andor, Balázs Béla, Komját Aladár, Illés Béla), előbb csak gyakorlatilag, később a tételjegyzékekből is, legalábbis a budapesti bölcsészkaron. A hetvenes évek elején még dorgálás járt az eretnek gondolatért, hogy ha az élő irodalmi vizsgaanyagban szerepel Mesterházi Lajos, akkor esetleg Mészöly Miklós is helyet kaphatna, a nyolcvanas évekre helyet cseréltek a nevek, bár igaz, hogy Nagy Gáspárnak legfeljebb nevét volt célszerű megemlíteni.

Harminc esztendő mindenható, s kellően pragmatikus művészetpolitikai alapelve, a *három té* együtt mozgott a korrallal, s az adott rendszeren belül viszonylag liberális volt, hiszen a nyolcvanas évekre az esztétikai tiltást nagyrészt feladta. Viszont szinte soha nem volt értékfelfedező, ellenkezőleg: a születő értéket — az alapelvtől függetlenül — meglepően „jó” érzékkel igyekezett félreszorítani, elnyomni. S általában csak akkor vette tudomásul az új értéket, ha az már szinte közhellyé vált a nagyközönség körében is. Jellemző Nagy László, Pilinszky János, Weöres Sándor hivatalos fogadtatása, az az óvatosság, amely szinte csak sírjuknál ismerte el őket igazán, s amely így visszatetsző maradt még az elismerésben is.

Az értékek igazi közvetítői csak véletlenszerűen és alkalmilag voltak a hivatalos irodalompolitika irányítói. Helyettük egyes tanárok, népművelők, előadóművészek és egyes kritikusok vállalták ezt a feladatot, szerencsére mindig és mindig többen. A politikacentrikus értékelés helyett ők képviselték az irodalomcentrikusat, s így tévedéseik is szakmán belüliek maradtak. Elsősorban a mindenkori tanárok nevelnek jó olvasókat, akikre az alkotó elsajátítás a jellemző, s közülük válnak ki azok a kritikus szellemek, akikre nemcsak az önálló ítéletalkotás képessége, hanem ennek dokumentálása és írásba foglalása hárul. A kritikus nem születik, hanem felnevelődik. Sokminden hathat rá, de soha nem lehet igazi szakmabeli, ha nincs saját értékrendje. Magam például 1956 tavaszán-nyarán kezdtem élő irodalmat olvasni, s gimnáziumba kerülvén viszonylag hamar rátaláltam Juhász Ferencre, Nagy Lászlóra, Illyés Gyulára. Új, vagy számomra új érték mind több és több társult melléjük, de ezt a három költőt azóta se kellett hátrébb rangsorolnom. Szerencsém volt, hogy rájuk találtam? Sokat olvastam. Vargabetűk, tévedések nélkül persze nincs kritikus sem. S nemcsak az alkotóművészeknek, de a kritikusnak (és minden olvasónak) fontos lehet egy adott időszakban egy kisebb, egy viszonylagos érték, amelyet így többnek lát. Természetes az irányzatos túlértékelés. Természetes a lehetőségek üdvözlése, felnagyítása. De komoly hiba a tartós tévedések sorozata. S bűn, ha a kritikusság nem hivatás, ha nem az

irodalomszeretetet motiválja. A kritikus célja csak az lehet, hogy minden értéket felismerjen és elismerjen, a számárávalót szeresse is és másokkal is megszerettesse.

Ha ennyiszor hibázott, ha ennyiszor tette a rosszat, kell-e egyáltalán irodalompolitika? Nem az ördög csinálmánya ez csupán? Amitől legjobb volna megszabadulni, mint egy gennyes fogtól? Sokan gondolkoznak manapság ilyenképpen. Én azonban úgy gondolom, hogy valamiféle irodalompolitika „mindig” van. Magyarországon legalább a felvilágosodás kora óta folyamatosan. Ám — az irodalmi érték felfogásából következően — többféle, legalább kétféle irodalompolitika van rendszerint. A hatalomé és az irodalomé. A hatalomé lehet korlátozó-ellenőrző, támogató vagy közömbös, s ez nem azonos a három té elvével, amely gyakorlatilag korlátozó-ellenőrzőnek tekinthető. Az irodalom politikája az általános társadalmi helyzetre (például: nincs anyanyelvű irodalom, ókonzervatív az egész irodalom) és a mindenkori hatalom irodalompolitikájára reflektál, s annak jellegétől függően lehet védekező-támadó, együttműködő vagy figyelmet kérő. Amikor az irodalompolitikát szidjuk, akkor az eddigi hatalom korlátozó-ellenőrző funkciójú tevékenységét tartjuk fölöslegesnek, s nem az irodalom önmenedzselő munkáját, s nem is az ezt segítő ideális hatalmat. Nevetséges lenne az állítás, hogy a Tiszatájnak, a Jelenkornak például nem volt, s nincs irodalompolitikája. Az Írószövetség is politikázt, s elég jól, főként 1986 után. Az élő irodalom dolgaiba valóban nem beleavatkozni kellene, ám mecénatúrára beláthatatlan ideig szükség mutatkozik, s a mecénás, mégha az egész társadalom képviselőjeként jelenik is meg, mindig szelektál. Egyrészt azért, mert nem képes mindent segíteni, másrészt pedig a születő új mindig értékbizonytalan, s így a tévedések kizárhatatlanok. S a mecénás is ember, akinek ízlése van, mégha ez egy húsztagú zsűri kollektív ízléseként jelenik is meg.

S ami az élő irodalmat kevésbé szokta sajnós érdekelni: irodalompolitika nemcsak az élő irodalomban érvényesül, hanem a klasszikusban is, amint erről a nemzeti tantárggyal kapcsolatban már szó esett. De ide sorolandó a könyvkiadás, a közművelődés is.

A korábbi irodalompolitikának, a hivatalosnak, Révai József óta folyamatosan az volt a fő hibája, hogy pont azt korlátozta, amit elvileg segíteni kívánt: a szabad, demokratikus, öntörvényű irodalmat. Érdekes példa lehet erre az irodalmunk fővonala teória. Emlékszünk mindannyian, ez a Petőfi Sándor—Ady Endre—József Attila vonalat jelentette. Azt bárki beláthatta, hogy a magyar forradalmi költészetnek valóban ők hárman a legnagyobbjai. Ám a líra nemcsak forradalmi költészetből áll, hanem egyenrangúan még sok minden másból is, s még az említett hármas sem csak forradalmi költő volt (éppen ezért volt feloldhatatlan gond a teljes Ady-, József Attila-életmű). Ha van fővonal, akkor az csakis olyan lehet, amely minden kiemelkedő értéket magába foglal: Petőfit és Aranyt, Adyt és Babitsot, Szabó Lőrincet és József Attilát, de így ez a fogalom máris értelmét veszti: mindenki ott van, aki eljutott az Óceánig. Megemeli ez a korábban kihagyott költőket: valóságos helyükre állítja őket. De nem devalválja a korábbi „fővonalbelieket”. Csak az ostobaság gondolhatja azt, hogy például József Attilát most már nem is kell tanítani s tanulni, mert szocialista volt. (Elhangzott már ez is!)

Mondhatják, hogy a fővonal teória még a rendszer virágkorában csendesen elhalálozott. Ám nem egészen így van. Ha közvetlenül alig említődött is,

leszivárgott a mindennapok értékrendjébe, s hatása megmaradt a tudományos művekben is. A sokat szidott, A magyar irodalom története c. hatkötetes kézikönyvben is. Bár ne feledjük, hogy ez idestova harmincéves szöveg, s a társadalomtudományi munkák rendszerint ennyi idő elmúltával szoktak a legkorszerűlenebbnek tűnni az utókor szemében. Ez esetben persze volt más baj is: ez a kézikönyv a hamis alapú, de akkor termékenynek mutatkozó konszolidáció terméke. Egyetlen példát említenék erre: a hatodik kötet nagy *Összefoglalók és útkeresők* c. fejezetét, amelyben József Attila, Nagy Lajos, Illés Béla, Déry Tibor, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László és Radnóti Miklós portréja található. Az 1966-os megjelenéskor az is nagy eredmény volt, hogy ennyi „kétes” alak bekerülhetett ide. De már régóta nincs itt helye semmilyen szempontból sem Illés Bélának, s ma bizonyára azon is komoly szakmai vita lenne, hogy itt van-e a helye Nagy Lajosnak. Viszont a kötet más, eldugottabb helyeiről bizonyára ide kerülne Szabó Dezső, Kassák Lajos, Tamási Áron, Márai Sándor, Weöres Sándor, s talán mások is, például Erdélyi József, aki jelentékeny útkereső volt.

Mennyivel hibátlanabb az értékelés, a hangsúlyok elhelyezése a folytatásban, az 1945—1975 közötti irodalmat tárgyaló kézikönyv eddig megjelent köteteiben! Bár a korszakértékelő I. kötetben sok a hiba és a kényszerű kompromisszum, a líra tárgyalása azokat emeli ki, akiket ez valóban megillet: Szabó Lőrincet, Illyés Gyulát, Vas Istvánt, Weöres Sándort, Kassák Lajost, Pilinszky Jánost, Juhász Ferencet, Nagy Lászlót. Bár e kiemelés csak a terjedelem nagyságrendje teszi egyértelművé, a könyv tanulmányozói számára mégis félreérthetetlen, s remélhetően senkinek sem jutna eszébe sem az, hogy mondjuk Fodor Józsefet a közvetlenül előtte szereplő Illyés Gyulának valóban a közelében lássa, sem az, hogy a hozzá hasonló terjedelmet kapó Jékely Zoltánt vagy Kormos Istvánt ne tartsa sokkal rangosabb költőnek.

Emáig egészében meg nem jelent kézikönyvből azonban a születés iszonyúan elhúzódo kínjai következtében lényegében kimaradt már a hetvenes évek irodalma is, s így ma már egy-két évtizeddel ezelőtti állapotnál áll meg. Vagyis múltunk, egyre inkább befejeződő, lezáruló múltunk képe bontakozik ki belőle, ha nem is hibátlanul, de a lényeges portrékban hitelesen.

A huszadik század egészét illetően a polgári és az avantgárd jellegű irodalom rehabilitációja, helyesebb értékelése is megkezdődött már a hetvenes években. Az 1966-os hatodik kötet ezt még szinte egyáltalában nem, az újabb kézikönyv is csak részlegesen tükrözi. A legnagyobb áttörés talán éppen itt tapasztalható jelenleg, hiszen minden, ami korábban a legkülönbözőbb okokból részleges értékűnek vagy értéktelennek mutatkozott a hivatalosság szemében, az most visszanyeri értékelhetőségét, a dolog természetéből következően igen gyakran most a másik végletbe, a túlértékelésébe esve. Az helyes, hogy érték lesz újra minden, amit a marxista ideológia korlátozott: nemcsak a polgári és az avantgárd, hanem a keresztény, az értelmiségi, a népi jelleg is, sőt még az 1945 előtti egyértelműen konzervatív irodalom is feltámadt bizonyos mértékig. Tudnivaló persze, hogy konzervatív irodalom mindig, minden társadalmi rendszerben létezik. Ma már tudjuk, hogy az elmúlt évtizedek támogatott és ünnepezt szocialista irodalmának mennyiségileg igen jelentős része is: konzervatív szocialista irodalom, s természetesen, hogy egyrészt mindig a konzervatív szemléletű művek kapják a legkevesebb elismerést a szakmától, másrészt az, hogy az új korszak az őt megelőző konzervatív műveit különösen

türelmetlenül söpri félre. Ám nem a szocialista irodalom eleve konzervatív. Egyetlen példát említek: Benjámin László *Vérző zászlók alatt* c. költeménye, vagy 1955–56-os költészete egyáltalán nem konzervatív, bár szocialista eszmeiségű.

Az az igazság, hogy az elsikkadt, félreszorított, tiltott értékek jó része minden tiltás ellenére is ismert volt — ha nem is mindig közismert. Az utóbbi két év változásai pedig egyre több mű újbóli vagy első kiadásával az ismerttet közismertté is kezdi tenni. Szabó Dezső, Tamási Áron, Márai Sándor, Erdélyi József, Sinka István, Dsida Jenő és mások művei éltek — bármit is szólt vagy hallgatott róluk a tankönyvek és a kézikönyvek szövege. Higgyünk benne, hogy érték tartósan soha nem sikkadhat el — legfeljebb valamilyen természeti katasztrófa következtében. Rejtett értékei viszont minden korszaknak voltak és vannak is. Mennyire tartja számon például — akár csak a tágabb, a magyartanárokat is magába foglaló — irodalmi közvélemény a reformáció korának virágzó irodalmát, a felvilágosodás korának lírai sokszínűségét vagy a múlt századvég prózáját? A kétes emlékü fővonalból valóban kiestek irodalmunk eme ragyogó kismesterei, de annál kitörölhetetlenebbül maradtak meg irodalmunkban. Minden érték képes a hatásra egy adott kor irodalompolitikájától, tankönyveitől függetlenül is, bár ez a hatás megsokszorozódhat a támogatástól, a segítő figyelemfelhívástól, olykor egyszerűen a mű újbóli kiadásától. S ez így van jól, hiszen teljesen egységes értékelés részben elképzelhetetlen, részben pedig felesleges is: az irodalom gazdagságából következik az olvasó számára a befogadás szabadsága.

A hetvenes-nyolcvanas évek irodalmának és a hozzákapcsolódó tudománynak (de más művészeti ágaknak is) van egy sajátos fogadtatástörténeti paradoxona. Abból a tényből, hogy a hivatalos irodalompolitika gyakorlatilag azt korlátozta a leginkább, amit elvileg támogatott, következik, hogy ez a „korlátozott” irodalom fokozatosan félreszorult. Arról az irodalomról van szó, amely népi-nemzeti kötődésűnek neveztetik leggyakrabban, néha csúfondáros hangsúllyal, ami persze még mindig jobb, mint a korábbi dörgedelem, nacionalizmus bűnével való fenyegetődés. Ennek az irodalomszemléletnek az állandó bírálata, korlátozása is elősegítette, hogy a kísérleti, a posztmodern irodalom kibontakozhatott. Voltak tiltások, érthetetlennek látszó esetek ott is, de kérdelem: menedzselt-e jobban bárkit a könyvkiadás a nyolcvanas években, mint Tandori Dezsőt és Esterházy Pétert? Nem érdemtelenekre esett a választás, de ha mondjuk a Kilencek kilencen kapnak csak annyi figyelmet, mint Tandori Dezső, nem használt volna nekik is a segítség? S nemcsak a kiadás, a propaganda, de a fogadtatás is egyoldalú. Az irodalmi folyóiratok egyre inkább arra szorítkoznak, hogy csak a divat hullámán lebegő művekkel és alkotóikkal foglalkozzanak. Egy éve jelent meg például Rózsa Endre új verseskönyve, s ennyi idő alatt sehol nem jelent meg róla semmilyen kritika. S vajon azon a helyen van-e Bella István, amely művei alapján megilleti őt?

Lehetne sorolni a példákat, a keserű tapasztalatokat, az egyre többfelől visszhangzó vélekedést, mely szerint a népi-nemzeti irodalom korszerűtlen, nem képes megújulni, haladni a korrallal. Akik ezt vallják, következetesen elfelejtkeznek Csoóri Sándor, Kányádi Sándor, Utassy József, Nagy Gáspár, Ágh István és mások költészetéről és prózájáról, akit pedig mégis a maguk értékei közé fogadnak, mint például Bertók László líráját, annál meg a letagadhatatlan gyökerekről, a forrásról hallgatnak. Az egyoldalú értékelés

növeli a szembenállást, ez újabb, még egyoldalúbb értékeléseket eredményez, s egy ördögi kör, a természetes irányzatok szembenállásnál jóval súlyosabb és sokkal természetlenebb alakul ki. Mindez már nem a három té elvének következetes alkalmazásából származik, hanem éppen abból, hogy a nyolcvanas években ez az elv és általában a hivatalos ízlés és értékrend fokozatosan és teljesen elvesztette a hatalmát, s tőle függetlenül alakult ki kétfajta, radikálisan eltérő irodalmi ízlés, visszatérve a száz éve váltakozó intenzitással, de mindig létező kettősséghez. Ami nem önmagában baj, hanem kettős következményében. Az egyik, a könnyebben belátható az irodalmi irányzatot és a mindenkori politikát keveri rossz kényszerházasságba, amire egyik félnek sincs igazán szüksége. A másik következmény esztétikai természetű, s az értékalkotás képességét próbálja kisajátítani a támogatott irányzat részére. Ez az életveszélyesebb, mert nehezebben belátható, s mert minden alkotó hajlamos arra, hogy önmagát és irányzatát túlértékeli.

A mintegy három évtizedig félreszorított, hajdani (újholdasok) és mai (posztmodernek) újítókat tömörítő irányzat teret nyerve a szünet után a valóságosnál is újszerűbbnek mutatkozik, helyzeti energiáját jól használja ki, s esztétáiban és kritikusaiban még agresszívebb is, mint a lecsengetettnek hirdetett népi-nemzeti irány. Az irodalmi világ értékrendje tehát már a nyolcvanas években nagyot fordult, s a hivatalosnak az ellentettjébe csapott át. A hivatalos értékrend semmivé foszlott, helyébe az új hatalom újat nem alakított még ki, s remélhetően nem is fog.

Ha az élő irodalomban visszaszorult a népi-nemzeti irányzat, ez óhatatlanul átsugárzik a régebbi korszakok értékelésére is. A közelmúlt alkotói közül sokat esett a rangja Déry Tibornak, Lengyel Józsefnek, Zelk Zoltánnak, Benjámín Lászlónak, Váci Mihálynak, Sarkadi Imrének, Simon Istvánnak. Az ilyen szintű értékekről lemondani azonban súlyos hiba lenne. Kétségtelen, hogy ezek az alkotók a szocialista rendszerrel többé-kevésbé „rendszerbarát” műveket hoztak létre, de azért ezek a művek még objektív értékeket hordoznak. Valamilyen igazi esztétikai értéket minden valamennyire is okos rendszer elismer, s az adott rendszer bukását hiba volna az általa elismert értékekre is vonatkoztatni.

Az elsikkadt értékek között szokás számon tartani a határainkon túli magyar irodalmat is. Pedig a nemzetiségi és az emigrációs irodalom 20-25 éve jelen van, egy ideje már a tágabb köztudatban is. S ha a tankönyvekben még nem is, a kézikönyvben önálló kötetet kapott. Nemcsak jelen van, de hatott is, elsősorban az erdélyi, a jugoszláviai, s részben a nyugat-európai emigrációs irodalom a hazaira. Az igazi és tartós integrálódás előfeltétele azonban a Nyugathoz felzárkózó valóban demokratikus Közép-Európa, ahol például egy kolozsvári író évekig élhetne Budapesten, Bécsben vagy Kassán, s bármikor nyugodtan hazatérhetne, s könyvei kiadását és terjesztését sem korlátoznák államközi szerződések, vagy azoknak hiányai. Egy ilyen helyzet az integrálódás kölcsönösségét is jelentené: az erdélyi, a felvidéki magyar irodalom és irodalmi tudat is szabadon integrálhatna bennünket. Teljes körű integráció azonban soha nem lehet és nem is szükséges. Egy kisebb országon belül is van a régióknak lokális színe és értéke, s ez a magyar irodalom egészére is érvényes. Ami a lokális értéket túllépi, azt kell integrálni. Ezt nagy mértékben segíthetné egy olyan tallózó folyóirat, amely a határon kívüli magyar irodalmakban és szellemi életben tájékozódik és tájékoztat, s egy olyan tallózó is kellene, amelyik ugyanezt teszi meg a szomszéd népek körében. S tudatosan be kellene építeni

a közoktatásba nemzetiségeink történelmét, kultúráját, irodalmát, azaz a teljes nemzet ismeretét.

Az újabb magyar irodalomnak, de a magyar irodalom egészének is új összefoglalásokra volna szüksége. Vajon alkalmas-e ez a kor a szintézisteremtésre? Hiszen nincs egységes ideológia, egységes irodalomfelfogás, egységes közönség. Elűthetnénk e kérdéseket azzal, hogy ilyen egység valójában soha nem volt, legfeljebb erővel teremtették meg az egységnek a látszatát. Ám itt fontosabb dologról van szó. Ha a nemzeti egységet csak a tisztességben, a jószándékban és hasonlóknak követeljük meg, akkor az irodalomban és az irodalom értékelésében is csak az a járható út, hogy a szintézisek pluralizmusát tartjuk célunk. Az alapértékekben szükséges a nemzeti közmegegyezés — ezt szolgálhatná például a tervezett nemzeti alaptanterv —, de az árnyalásban, a kiegészítésben már az irányzatok és a közvetítő személyiségek minél teljesebb szabadságára volna szükség.

Egyetlen feltétellel: ez a szabadság soha ne legyen kirekesztő jellegű. Egyetlen kézikönyv elkészítése sokéves munkát követel, főként ha egyetlen személy készíti, márpedig a kilencvenes években ez volna az ideális: készüljön minél több személyes irodalomtörténet. Addig is az alapokban szakmai közmegegyezésre volna szükség, s ennek alapján vitázó véleménycserére a szakmában, felelősségteljes ismeretközlésre az iskolákban, a tömegkommunikációban, a könyvkiadásban. Mindent újra kell vajon írni a kilencvenes években? Nem. Csak felülvizsgálni minden eddigi véleményt és állítást, hogy pontosabban és nyíltabban láthassunk. Hivatalos értékrendekre csak annyiban van szükség, amennyire a közoktatás ezt valóban megköveteli. Az irodalom értékrendje hosszú távon ritkán szokott tévedni. Az pedig egyenesen ideális állapot lenne, ha a hivatalos és az irodalmi értékrend értékelő szempontjaiban és lényegi hangsúlyjaiban is egybeesne.

